अध्यायः1

सुभाषितानि

प्रश्न उत्तर

प्रश्न 1.
पाठे दत्तानां पद्यानां सस्वरवाचनं कुरुत।
उत्तर :
नोट-पाठ में दिए गए श्लोकों को कण्ठस्थ करके अपने अध्यापकजी की सहायता से उनका सस्वर वाचन करने का अभ्यास कीजिए।

प्रश्न 2.
श्लोकांशेषु रिक्तस्थानानि पूरयत -
उत्तरम् :
(क) समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।
(ख) श्रुत्वा वचः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।
(ग) तद्भागधेयं परमं पशूनाम्।
(घ) विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यम्।
(ङ) पौरुषं विहाय यः दैवमेव अवलम्बते।
(च) चिन्तनीया हि विपदाम् आदावेव प्रतिक्रियाः।

प्रश्न 3.
प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत -
(क) व्यसनिनः किं नश्यति?
उत्तरम् :
विद्याफलम्।

(ख) कस्य यश: नश्यति?
उत्तरम् :
लुब्धस्य।

(ग) मधुमक्षिका किं जनयति?
उत्तरम् :
माधुर्यम्।

(घ) मधुरसूक्तरसं के सजन्ति?
उत्तरम् :
सन्तः।

(ङ) आर्थिनः केभ्यः विमुखा न यान्ति?
उत्तरम् :
वृक्षेभ्यः।

प्रश्न 4.
अधोलिखित-तद्भवशब्दानां कृते पाठात् चित्वा संस्कृतपदानि लिखत -
यथा - कंजूस - कृपणः
उत्तरम् :

- कड़वा - कटुकम्
- पूँछ - पुच्छ
- लोभी - लुब्धः
- मधमक्खी - मधुमक्षिका
- तिनका - तृणम्

प्रश्न 5.
अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपद क्रियापदं च चित्वा लिखत -
वाक्यानि - कर्ता - क्रिया
यथा - सन्तः मधुरसूक्तरसं
सृजन्ति। - सन्तः - सृजन्ति
उत्तरम् :
वाक्यानि - कर्ता - क्रिया
(क) निर्गुणं प्राप्य भवन्ति
दोषाः। - दोषाः - भवन्ति

(ख) गुणज्ञेषु गुणाः
भवन्ति। गुणाः - भवन्ति

(ग) मधुमक्षिका माधुर्यं
जनयेत्। - मधुमक्षिका - जनयेत्

(घ) पिशुनस्य मैत्री यशः
नाशयति। - मैत्री - नाशयति

(ङ) नद्यः समुद्रमासाद्य
अपेयाः - भवन्ति। - नद्यः भवन्ति।

प्रश्न 6.
रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -
उत्तरम् :
(क) गुणाः गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति।
प्रश्न - के गुणज्ञेषुः गुणाः भवन्ति?

(ख) नद्यः सुस्वादुतोयाः भवन्ति ।
प्रश्न - का: सुस्वादुतोयाः भवन्ति?

(ग) लुब्धस्य यश: नश्यति।
प्रश्न - कस्य यशः नश्यति?

(घ) मधुमक्षिका माधुर्यमेव जनयति।
प्रश्न - का माधुर्यमेव जनयति?

(ङ) तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः।
प्रश्न - तस्य कस्मिन् तिष्ठन्ति वायसा:?

प्रश्न 7.
उदाहरणानुसारं पदानि पृथक् कुरुत -
यथा - समुद्रमासाद्य समुद्रम् + आसाद्य
उत्तरम् :

- माधुर्यमेव माधुर्यम् + एव

- अल्पमेव अल्पम् + एव
- सर्वमेव सर्वम् + एव
- दैवमेव देवम् + एव
- महात्मनामुक्तिः महात्मनाम् + उक्तिः
- विपदामादावेव विपदाम् + आदौ + एव

महत्त्वपूर्णाः प्रश्नाः उत्तराणि च

प्रश्न 1.
प्रदत्तविकल्पेभ्यः शद्धम् उत्तरं चित्वा लिखत -
(i) गुणाः निर्गुणं प्राप्य के भवन्ति?
(अ) दोषाः
(ब) अदोषाः
(स) गुणाः
(द) अलङ्काराः
उत्तरम् :
(अ) दोषाः

(ii) अर्थपरस्य किम् नश्यति?
(अ) मैत्री
(ब) कुलम्
(स) धर्मः
(द) यशः
उत्तरम् :
(स) धर्मः

(iii) सौख्यं कस्य नश्यति?
(अ) लुब्धस्य
(ब) कृपणस्य
(स) पिशुनस्य
(द) व्यसनिनः
उत्तरम् :
(ब) कृपणस्य

(iv) खादन्' इति पदे कः प्रत्ययः?
(अ) तुमुन्
(ब) क्त्वा
(स) ल्यप्
(द) शतृ
उत्तरम् :
(द) शतृ

(v) 'सृजन्ति' इति पदे कः लकारः?
(अ) लट्
(ब) लङ्
(स) लोट्
(द) लृट्
उत्तरम् :
(अ) लट्

(vi) कटुकम्' इति पदस्य विलोमपदं किम्?
(अ) तिक्तम्
(ब) स्वादिष्टम्
(स) मधुरम्
(द) अम्लम्
उत्तरम् :
(स) मधुरम्

(vii) मधुरसूक्तरसं के सृजन्ति?
(अ) असन्तः
(ब) सन्तः
(स) नृपाः
(द) भ्रमराः
उत्तरम् :
(ब) सन्तः

(viii) 'पशूनाम्' इति पदे का विभक्तिः ?
(अ) तृतीया

(ब) पंचमी
(स) सप्तमी
(द) षष्ठी
उत्तरम् :
(द) षष्ठी

(ix) गुणा: गुणज्ञेषु ..... भवन्ति।' रिक्तस्थानं पूरयत।
(अ) निर्गुणाः
(ब) गुणाः
(स) दोषाः
(द) निष्फलाः
उत्तरम् :
(ब) गुणाः

(x) सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति ..... । रिक्तस्थानं पूरयत।
(अ) समुद्रः
(ब) कूपाः
(स) तडागाः
(द) नद्यः
उत्तरम् :
(द) नद्यः

प्रश्न 2.
अधोलिखितवाक्येषु मञ्जूषातः पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -
मञ्जूषा : विद्याफलम्, कुलम्, अपेयाः, माधुर्यम्, जीवमानः
(i) नद्यः समुद्रमासाद्य ..... भवन्ति ।
(ii) तृणं न खादन्नपि ..... तद्भागधेयं परमं पशूनाम्।
(iiii) व्यसनिनः ..... नश्यति।
(iv) असौ मधुमक्षिका ..... एव जनयेत्।
(v) नष्टक्रियस्य ..... नश्यति।
उत्तराणि-
(i) अपेयाः
(ii) जीवमानः

(iii) विद्याफलम्।
(iv) माधुर्यम्
(v) कुलम्।

अतिलघूत्तरात्मकप्रश्नाः

प्रश्न 1.
अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत -
(क) गुणाः कम् प्राप्य दोषाः भवन्ति?
(ख) कस्य सौख्यं नश्यति?
(ग) सन्तः किम् सजन्ति?
(घ) वह्निना गृहे प्रदीप्ते किं न युक्तम्?
(ङ) नद्यः कम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति?
उत्तराणि :
(क) निर्गुणम्
(ख) कृपणस्य
(ग) मधुरसूक्तरसम्
(घ) कूपखननम्
(ङ) समुद्रम्।

लघूत्तरात्मकप्रश्नाः

प्रश्न 1.
अधोलिखितान् पदान् चित्वा पद्यस्य (श्लोकस्य) पूर्तिं कुरुत -
(i) (प्रसादसिंहवत्, पौरुषं, तिष्ठन्ति, दैव)
विहाय ..... यो हि ..... मेवावलम्बते।
..... तस्य मूर्ध्नि ..... वायसाः॥
उत्तरम् :
विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते।
प्रसादसिंहवत् तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः।।

(ii) (महीरुहाः, पत्र, यान्ति, वल्कल)
पुष्प ..... फलच्छायामूल ..... दारुभिः।
धन्या ..... येषां विमुखं ..... नार्थिनः॥

उत्तरम् :
पुष्पपत्रफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः।।
धन्या महीरुहाः येषां विमुखं यान्ति नार्थिनः॥

(iii) (वह्निना, आदावेव, चिन्तनीया, कूपखननं)
..... हि विपदाम् ..... प्रतिक्रियाः।
न ..... युक्तं प्रदीप्ते ..... गृहे ॥
उत्तरम् :
चिन्तनीया हि विपदाम् आदावेव प्रतिक्रियाः।
न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।।

प्रश्न 2.
सुमेलनं कुरुत.
(क) (ख)
(i) विहाय पौरुष यो हि - विमुखं यान्ति नार्थिन:
(ii) चिन्तनीया हि विपदाम् - दैवमेवावलम्बते।
(iii) धन्याः महीरुहाः - येषां वायसाः
(iv) मूनि तिष्ठन्ति - आदावेव प्रतिक्रिया:
उत्तरम् :
(i) विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते।
(ii) चिन्तनीया हि विपदाम् आदावेव प्रतिक्रियाः।
(iii) धन्याः महीरुहाः येषां विमुखं यान्ति नार्थिनः।
(iv) मूनि तिष्ठन्ति वायसाः।

प्रश्न 3.
रेखाङ्कितपदानां स्थाने कोष्ठके लिखितान् पदान् चित्वा प्रश्ननिर्माणं कुरुत

1. नद्यः सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति। (के/काः)
2. ताः समुद्रम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति। (कम्/काम्)
3. गुणा: गुणज्ञेषु गुणाः भवन्ति। (कस्य/केषु)
4. पिशुनस्य मैत्री नश्यति। (केन/कस्य)
5. व्यसनिनः विद्याफलं नश्यति। (केः/किम्)
6. मधुमक्षिका माधुर्यमेव जनयेत्। (का/के)
7. सन्तः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति। (के/काः)

8. विपदाम् आदौ एव प्रतिक्रियाः चिन्तनीयाः। (कस्य/केषाम्)
9. अर्थिनः वृक्षाणां विमुखं न यान्ति। (केषाम्/कासाम्)
10. विद्याविहीनः साक्षात् पुच्छविषाणहीनः पशुः भवति। (का/कः)

उत्तरम् :

प्रश्ननिर्माणम्

1. काः सुस्वादुत्तोयाः प्रभवन्ति?
2. ताः कम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति?
3. गुणा: केषु गुणाः भवन्ति?
4. कस्य मैत्री नश्यति?
5. व्यसनिनः किम् नश्यति?
6. का माधुर्यमेव जनयेत्?
7. के मधुरसूक्तरसं सृजन्ति?
8. केषाम् आदौ एव प्रतिक्रियाः चिन्तनीया:?
9. अर्थिनः केषाम् विमुखं न यान्ति?
10. कः साक्षात् पुच्छविषाणहीनः पशुः भवति?

प्रश्न 4.
निम्नलिखितशब्दानाम् समक्षं प्रदत्तैः अर्थः सह उचितमेलनं कुरुत -
शब्दाः - अर्थाः

1. तोयम् - प्रारम्भे
2. प्रमत्तः - वृक्षाः
3. सौख्यम् - लोभिनः
4. नराधिपस्य - जलम्
5. आसाद्य - सज्जनः
6. लुब्धस्य - प्रमादयुक्तः
7. भागधेयम - मिलित्वा
8. महीरुहाः - सुखम्
9. सन्तः - सौभाग्यम्
10. आदी - राज्ञः

उत्तरम् :

शब्दाः - अर्थाः

1. तोयम् - जलम्
2. प्रमत्तः - प्रमादयुक्तः
3. सौख्यम् - सुखम्
4. नराधिपस्य - सज्जनः
5. आसाद्य - मिलित्वा
6. लुब्धस्य - लोभिनः
7. भागधेयम् - सौभाग्यम्
8. महीरुहाः - वृक्षाः
9. सन्तः - सज्जनः
10. आदौ - प्रारम्भे।